

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.2, Ч.2 - Б. 63-65

АБАЙ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ МӘҢГІЛІК ӨЗЕКТІЛІК МӘСЕЛЕСІ

*Айтжанова А., 1-курс студенті,
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-
Сұлтан қ.*

Абай Құнанбаев – қазақтың бас ақыны, әрі проза жанрында қара сөз жазған философ. Өзінің бірінші қара сөзінде атап көрсеткендей «кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым», - деп кейінгі ұрпаққа адамды тәрбиелеудің бір құралы ретінде «қара сөзін» жазып кетті. Бұл 45 сөзде қозғалған мәселелер бүгінгі күнге дейін өз өміршендігін жойған жоқ. Керісінше күннен-күнге өзектілігін дәлелдеуде.

Барлық қара сөздері тәрбиелік мәні мен мазмұны жағынан өзекті. Абай атамыз екінші қара сөзінде өзге халықтардың өмір тәжірибесіндегі тағылымды жағынан үлгі алу керектігін айтса, үшінші қара сөзінде жалқау кісі қасиеттері мен ақылды кісі бойындағы қабілеттерді сипаттайды. «Жалқау кісі қорқақ, ақылсыз, надан келеді. Әрбір ақылсыз надан арсыз келеді. Әрбір арсыз жалқаудан сұрама, өзі тойымсыз, тиымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады» деп адамның мінезін сипаттайды.

Адам мінезіне қатысты қырық төртінші сөзінде «талапсыз адам» туралы сөз етеді. Адам баласының ең жаманы – талапсыз дейді. Талапты ғана адам биік жетістіктерге қол жеткізіп, ел мүддесіне жарамақ дейді.

Абайдың алтыншы, сегізінші, он бірінші сөздері жоғарғы ілім – білімге ұмтылуға бөгет жасайтын надандық, мақтаншақтық, мінездерді шенеуге арналады. «Бірлік, тірлік» деген сөз ұғымдарының мәнін аша келіп, алтыншы сөзінде Абай: «Бірлік – ақылға бірлік, малға бірлік емес», - десе, сол әңгімесінің екінші жерінде: «Ырыс – алды тірлік» дейді. Жанын қорғалап, жаудан қашып, қорқақ атанып, еңбек қылудан, қызмет қылудан қашып, еріншек атанып, ез атанып, дүниеде әлгі айтылған ырысқа дұшпан болады.....

«Кеселді жалқау, қылжақ бас,

Өзір тамақ, әзір ас,

Сыртың пысық, ішің нас,

Артын ойлап ұялмас,

- болып жүріп, тірімін деме, онан да Алла жіберген ақ бұйрықты өлімнің өзі артық», - дейді [1, 317].

Ұлы ақын осы пікірін өзінің «Үшінші», «Он бірінші» сөздерінде де толықтырып, ұштай түседі. Мал үшін ар- намысын сату, бірінің үстінен бірі

арыз беріп, жала жабу, ауызбіршіліктің болмауы тәрізді мінездердің бәрі де надандықтан қашық болуға тәрбиелейді. Бұл әңгімелердің идеялық мазмұны да, келешек ұрпақ үшін құндылығы да осында.

Өзінің өлеңдеріндегі тәрізді қара сөздерінде де ұрлық, паракорлық, пәлекорлық, мансапқорлық, тағы басқалар елдің ел болуына зор бөгет екендігін айта келіп, «Қырық бірінші сөзінде» ұлы ақын екі нәрсені ұсынады: біріншісі – «Бек зор үкімет», екіншісі – қаржы. Үкіметтің күшімен қазақтың ұл, қыздарын еріксіз түрде мектепке беріп, оларды ғылымның әр саласынан мамандандырып, ой-санасын жаңаша тәрбиелеп, бұрынғылардан мүлде өзге психология, өзгеше наным-сенімдегі адамдар етіп тәрбиелесе, сонда ғана елдің түзелетінін айтқан.

Абайдың «Он жетінші сөзі» қайрат, ақыл, жүрек, ғылымға арналады. Алдыңғы үшеуі адам үшін өздерінің атқаратын жұмыстарын айта келіп, әр қайсысы өзін бірінші орынға қойып, таласады да, ғылымға төрелікке жүгінеді. Ғылым үшеуінің де жақсылы, жаманды қасиеттерін дәл сипаттап, әділ сынайды. Жеке –жеке үшеуінде де кемшілік бар. «...Осы үшеуің басыңды қос, оның ішінде жүрекке билет», - деп үкім шығарады. «Егер үшеуің ала болсаң, мен жүректі жақтаймын», - дейді оларға ғалым. Демек Абай жүректі, яғни адам-адамды сүю, адам үшін қызмет етуді бірінші орынға қояды. Бірақ ғылым бойынша да, Абайша да ең идеал нәрсе –осы айтқанымдай табылса, табанының топырағын көзге сүртерлік қасиетті адам сол», - дейді.

Тап осы тәрізді, тағы бір үлкен адамгершілік мәселесін қозғайтын шығармасы –«Отыз алтыншы сөзі». Өз кезегінде ұяттан, ардан безгендерді сынай келіп, ұят және оның түрлерін сөз етеді. Ұяттың бір түрі – адамның балалық дәуірінде болатын табиғи құбылыста, екіншісі – жасықтық, ынжықтықпен байланысты. «Ұялмас нәрседен ұялу – ақымақтық, жамандық», - дей келіп, шын мәніндегі ұят қандай болу керек деген сұраққа жауап береді.

«Ұят деген –адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігіңді ішіңнен өз мойныңа салып, сөгіп, қылған қылмысының аты. Ол уақытта тілге сөзге де түспейді, көңілге ой да түспейді. Көздің жасын, мұрынның суын сүртіп алуға да қолың тимейді, бір ит боласың. Көзің кісі бетіне қарамақ түгіл, еш нәрсені көрмейді. Мұндайлыққа жетіп ұялған адамға өкпесі бар адам кешпесе, яки оның үстіне тағы аямай өртендіріп, сөз айтқан кісінің өзінің деадамшылығы жоқ десе болар», - дейді.

«Ұят кімде болса, иман сонда» деген қазақтың мақалынан даұятқа үлкен мән бергенін көреміз. Сондықтан ұлы ақынымыз Абай да бұл мәселеге аса көңіл бөліп, өскелең ұрпақтың ар-ұяттарын таза сақтауын арман еткен. Бұл қара сөздің бүгінгі таңда да тәрбиелік мәні зор.

Абайдың «Жетінші сөзінде» ұшырасатын «жанның тамағы» деген күрделі философиялық ұғым бар. Оны Абай біздің санамыздан тыс өмір сүретін объективті дүниенің санада сәулеленуі нәтижесінде пайда болатын ғылым, білімнің жинақталған қоры ретінде қарайды.

Осы себептен де Абай: «...құмарланып, жиған қазынамызды көбейтсек керек, бұл жанның тамағы еді», - деп қайыра түсінік беріп отыр...Абай Құнанбаев қара сөз кітабының авторы.

Абайдай ұстаз ақынның бұл «Жетінші сөзде» көздеген мақсаты адамның бойында туа пайда болатын жан құмары арқылы өз ұрпағының санасына тек қана жанның пайдалы тамақтарын сіңіру еді. Міне, Абайдың ағартушылық көзқарасының тамыр алған бір саласының қайнар көзі осы жақта жатыр.

Абайдың «Он тоғызыншы сөзінде» сананың, ақылдың пайда болуы күнделікті өмір тәжірибиесінің нәтижесінен ғана туындайтын табиғи құбылыс. Сондықтан да Абай «Он тоғызыншы сөзінде»: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Сол естілерден есітіп білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады», - деп жоғарыдағы өлең үзіндісіндегі ойын осы сөзінде одан ары кеңіте отырып дамытатынын көруге болады.

Абай заманынан жеткен қара сөздердің маңыздылығын ешқашан ұмытпауымыз керек. Ақын қандай адам болмасын, бірінші кезекте өз жеке басы тәрбиелі болуы, қазақи ұлттық тәрбие алуы, әсіресе бала тәрбиесіне көңіл бөлуі өте маңызды екенін баса айтты.

Абай өзінің 25-ші қара сөзінде «орыс тілі – дүниенің кілті» дейді. Ол қазақ жастарының орыс тілі арқылы ілім-білімді, мәдениетті, өнерді игеріп, орыстың, батыстың озық ойлы, демократиялық көзқарастағы адамдарының еңбегімен танысқанын қалады, осыған шақырды. Орыс тілін білу арқылы Ресей билігінің жүргізіп отырған саясатын түсінуге, «ұлықсыған орыстың заңды белінен басып көрсетіп отырған озбырлығына» көнбеуге, ол үшін орыстың тілін білу арқылы заңын үйреніп, өзін-өзі қорғай алуға үндеді. Қазақ жастарының орыстың заңын білуі, басқару жүйесіне араласуы қарапайым халықтың мұң-мұқтажын ескеруге, ауыр тұрмыс-тіршілігіне көмектесуге жол ашатынына сенімді болды.

Абайдың қара сөздері негізінде келесі афоризмдер кеңінен қолданылады. Олар: Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей; Ондай болмақ қайда деп айтпа ғылым сүйсеңіз; Білімдіден шыққан сөз, ақылдыға болар кез; Білімсіз, өнерсіз болады ақыл тұл; Болмасаңда ұқсап бақ, бір ғалымды көрсеңіз; Кімнің ұяты жоқ болса, оның иманы жоқ; Әкесінің баласы – адамның дұшпаны, адамның баласы – бауырың; Құдайдан қорық, пендеден ұял, балаң бала болсын десең – оқыт, мал аяма; Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып адам болады; Түзу жолға мәдени прогрестік даму жолына шығу қажет; Досы жоқпен сырлас, досы көпмен сыйлас; Әрбір ғалым, хакім емес, әрбір хакім-ғалым; Бас басыңа би болсаң, манар тауға симассың, басалқыңыз бар болса, жанған отқа күймессің; Бақпен асқан патшадан, мимен асқан қара артық; Кісі ақылымен бай болғанша, өз ақылыңмен жарлы бол; Жүз күн атан болғанша, бір күн бура бол [2].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абай. Қалың елім қазағым: Шығармалары. – Алматы: «Жалын», 1995 ж. – 384 б.
2. Өмірәлиев Қ. «Абай афоризмі». – Алматы: «Қазақстан», 1993 ж. – 274 б.

ғылыми жетекші Айдарбекова Ж.К.